

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ - ΜΙΑ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΛΗ ΜΕΡΙΑ ΤΟΥ ΑΤΛΑΝΤΙΚΟΥ

Αντώνη Βόμβα, Πρωτοδίκη

Στη διάσκεψη του Μονάχου στα μέσα Φεβρουαρίου του τρέχοντος έτους ο Αντιπρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, κ. J. D. Vance, προέβη με την ομιλία του σε μία άνευ πρόκλησης και αφορμής επίθεση στο κράτος δικαίου και στη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών στην Ευρώπη. Υποστήριξε ότι η ελευθερία του λόγου στην Ευρώπη βρίσκεται σε υποχώρηση και ότι ο μεγαλύτερος λόγος ανησυχίας για την ήπειρό μας δεν είναι η απειλή από γειτνιάζοντα αυταρχικά καθεστώτα με μεγάλη στρατιωτική και γεωπολιτική ισχύ, αλλά η απομάκρυνση από τις θεμελιώδεις αξίες της δημοκρατίας και της ελευθερίας της έκφρασης που είναι κοινές στις δύο πλευρές του Ατλαντικού.

Ο κ. Vance επικαλέστηκε, για να θεμελιώσει την κριτική του, συγκεκριμένα παραδείγματα: Την ακύρωση του πρώτου γύρου των εκλογών για την ανάδειξη του Προέδρου της Ρουμανίας από το Συνταγματικό Δικαστήριο της χώρας, τις αστυνομικές έρευνες που έλαβαν χώρα στη Γερμανία κατά προσώπων που προέβησαν σε αναρτήσεις λόγου μίσους και βίας κατά γυναικών στο διαδίκτυο κατά παράβαση σχετικής νομοθετικής απαγόρευσης, την καταδίκη από ποινικό δικαστήριο της Σουηδίας ενός προσώπου που εκφράστηκε δημοσίως με υποτιμητικό τρόπο κατά των μουσουλμάνων προβαίνοντας, μεταξύ άλλων, και στο κάψιμο του κορανίου, την καταδίκη από ποινικό δικαστήριο της Αγγλίας ενός άνδρα που παραβίασε τον νόμο περί απαγόρευσης διαμαρτυριών εντός της “προστατευόμενης ζώνης” (safe access zone) γύρω από μία “κλινική άμβλωσης”, τη διανομή επιστολών από την τοπική κυβέρνηση της Σκωτίας σε πολίτες που διαμένουν σε τέτοιες “προστατευόμενες ζώνες”, με τις οποίες ενημερώθηκαν για τις συμπεριφορές που είναι δυνατόν να συνιστούν παράβαση αντίστοιχου νόμου που αφορά τέτοιες κλινικές.

Η επιλογή των παραδειγμάτων δεν ήταν τυχαία: Αφορούσαν την επιβολή κυρώσεων ή περιορισμών σε πρόσωπα που υποστηρίζουν ιδέες, τις οποίες, λιγότερο ή περισσότερο, φαίνεται ενστερνίζεται ο Αντιπρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως την αμφισβήτηση του status quo σε σχέση με τις σχέσεις της Δύσης με τη Ρωσία, την άρση κάθε περιορισμού για τη διατύπωση λόγου μίσους (hatespeech), ιδίως στο διαδίκτυο, την κατάργηση των μέτρων για την αποτροπή των διακρίσεων σε βάρος προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες, τον περιορισμό ή την κατάργηση του δικαιώματος των γυναικών να επιλέγουν ελεύθερα τον τερματισμό μίας κύησης. Είναι πρόδηλο ότι η στόχευση του κ. Vance δεν ήταν το ευρωπαϊκό, αλλά το αμερικανικό ακροατήριο, στο οποίο οι θέσεις αυτές φαίνονται περισσότερο οικείες.

Ασφαλώς, το επίπεδο προστασίας της ελευθερίας του λόγου δεν είναι παντού ιδεατό ούτε το ίδιο σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Εντούτοις, η εν λόγω κριτική, διατυπωθείσα με απόλυτο και ισοπεδωτικό τρόπο, πλάθει μια παραμορφωτική εικόνα, καθ’ ότι υποτιμά τη βαρύτητα που προσδίδουν οι θεσμοί της Ευρώπης στην ελευθερία της έκφρασης και προσβάλλει τη διαρκή προσπάθειά τους, ιδίως των Δικαστηρίων, για την νομική και πραγματική της κατοχύρωση. Στην ευρωπαϊκή δικαιοταξία το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης κατέχει μία προεξάρχουσα θέση λόγω της σημασίας του για τη λειτουργία της δημοκρατίας, χωρίς ωστόσο η προστασία του να ανάγεται σε υπέρτατο έννομο αγαθό που υπερισχύει πάντα κάθε άλλου. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) στο άρθρο 10 κατοχυρώνει το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, προβλέποντας ότι είναι δυνατή η επιβολή περιορισμών σε αυτό με διάταξη νόμου για την επιδίωξη συγκεκριμένων σκοπών, όπως η εθνική και δημόσια ασφάλεια, η προάσπιση της τάξης και η πρόληψη του εγκλήματος, η προστασία της υπόληψης και των δικαιωμάτων τρίτων κ.α, εφόσον οι περιορισμοί αυτοί κρίνονται στη συγκεκριμένη περίπτωση αναγκαίοι για μία δημοκρατική κοινωνία. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) έχει αναπτύξει μία πλούσια νομολογία σχετικά με το περιεχόμενο των ως άνω περιορισμών. Σε πολλές περιπτώσεις το ΕΔΔΑ έχει επικαλεσθεί το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ που απαγορεύει την κατάχρηση δικαιώματος, για να αρνηθεί την προστασία στην έκφραση απόψεων που κατευθύνονται ενάντια στις αξίες της Σύμβασης, όπως αυτών που υποδαυλίζουν το μίσος ή τη βία ή αποσκοπούν στην κατάλυση της δημόσιας τάξης ή την

καταστροφή των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση. Τα άρθρα 11, 52 και 54 του Χάρτη Θεμελιωδών Ελευθεριών της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατοχυρώνουν με παρόμοιο τρόπο, όπως και η ΕΣΔΑ, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου. Αντίστοιχα, και στην εθνική έννομη τάξη μας η δυνατότητα επιβολής περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης θεσπίζεται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος που κατοχυρώνει την ελευθερία της έκφρασης υπό την επιφύλαξη της τήρησης των νόμων του Κράτους, σε συνδυασμό με το άρθρο 25 παρ. 1 και 3 του Συντάγματος που προβλέπει τη δυνατότητα επιβολής περιορισμών σε κάθε ανθρώπινο δικαίωμα είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από διάταξη νόμου, υπό τους όρους της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας και της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος.

Στα περισσότερα από τα παραδείγματα που επικαλέστηκε ο κ. Vance τα αρμόδια κατά νόμο ευρωπαϊκά δικαστήρια κλήθηκαν να αποφανθούν επί της νομιμότητας του επιβληθέντος περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης. Τα θιγόμενα πρόσωπα είχαν και έχουν τη δυνατότητα να εκθέσουν τις απόψεις τους ενώπιον των δικαστηρίων αυτών και να αμφισβητήσουν την ορθότητα των αποφάσεων που θα εκδώσουν, σύμφωνα με την προβλεπόμενη στην ευρωπαϊκή και στην εθνική έννομη τάξη διαδικασία. Τούτο αποτελεί έκφραση του κράτους δικαίου και της διάκρισης των εξουσιών. Τα δικαστήρια είναι, σε τελική ανάλυση, αρμόδια, για να κρίνουν σχετικά με το επιτρεπτό των επιβαλλόμενων περιορισμών στην ελευθερία της έκφρασης και τη συμβατότητά τους με το δημοκρατικό πολίτευμα και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Αυτή είναι μία από τις θεμελιώδεις αρχές της λειτουργίας της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Κοιτίδα της τελευταίας έχουν αποτελέσει ασφαλώς και οι ΗΠΑ, στην έννομη τάξη των οποίων, παρά το αντίθετο που φαίνεται να υπονοεί ο αμερικανός Αντιπρόεδρος, η ελευθερία της έκφρασης υπόκειται σε περιορισμούς. Η απόλυτη διατύπωση της Πρώτης Τροπολογίας του αμερικανικού Συντάγματος (“Το Κογκρέσο δεν θα θεσπίσει νόμο που θα περιορίζει την ελευθερία του λόγου ή του Τύπου”), έχει ερμηνευτεί από την νομολογία των δικαστηρίων των ΗΠΑ ότι δεν καταλαμβάνει συμπεριφορές, στις οποίες ο λόγος που διατυπώνεται προσβάλλει δικαιώματα τρίτων ή το δημόσιο συμφέρον. Για τον λόγο αυτόν απαγορεύεται και τιμωρούνται εκ του νόμου, για παράδειγμα, η ηθική αυτουργία σε έγκλημα, η απάτη, η συκοφαντική δυσφήμιση, η παιδική πορνογραφία, η απειλή, η παρακίνηση σε πράξεις βίας, η παραβίαση κρατικού ή εταιρικού απορρήτου ή πνευματικής ιδιοκτησίας, η στήριξη σε τρομοκρατικές οργανώσεις που δύναται να υπαχθεί στις διατάξεις του Patriot Act του έτους 2004 κ.α. Μεταξύ άλλων, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ (USA Supreme Court) έχει κρίνει ότι δεν αντίκειται στη συνταγματική προστασία του δικαιώματος της ελευθερίας του λόγου η επιβολή περιορισμών στις διαμαρτυρίες σε συγκεκριμένη ζώνη ασφαλείας (buffer zone) γύρω από κλινικές εκτρώσεων (Madsen v. Women's Health Center, 1994) ή η απαγόρευση της καύσης σταυρών με τον σκοπό εκφοβισμού (Virginia v. Black, 2003).

Παρατηρώντας τις πρόσφατες εξελίξεις στις ΗΠΑ διαπιστώνεται ότι και εκεί έχουν αποτελέσει αντικείμενο δημόσιας αντιπαράθεσης περισσότερες περιπτώσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης: Ο αποκλεισμός του εγνωσμένης εγκυρότητας διεθνούς πρακτορείου ειδήσεων Associated Press από τις δηλώσεις του Προέδρου των ΗΠΑ στο Οβάλ Γραφείο του Λευκού Οίκου και στο αεροπλάνο που χρησιμοποιεί για τις μετακινήσεις του (Air Force One), διότι δεν συμμορφώθηκε με την απόφαση του τελευταίου να αποκαλείται ο κόλπος του Μεξικού “κόλπος της Αμερικής”, η διακοπή της λειτουργίας ή της χρηματοδότησης κρατικών μέσων ενημέρωσης, όπως της “Φωνής της Αμερικής” και των δικτύων NPR και PBS, λόγω υποστήριξης θέσεων μη αρεστών στην νέα κυβέρνηση, η άσκηση αγωγών από τον ίδιο τον κ. Trump κατά μέσων ενημέρωσης (CNN, CBS, ABC) που έχουν ασκήσει κριτική σε αυτόν ή έχουν προβεί σε δημοσιεύσεις που τον δυσμενούν με αίτημα επιδίκασης υπέρογκων, κατά τα ευρωπαϊκά δεδομένα, ποσών χρηματικής ικανοποίησης, η επιβολή κυρώσεων (στέρηση κρατικής χρηματοδότησης κ.α.) σε βάρος ιστορικών πανεπιστημίων, όπως το Harvard, λόγω μη συμμόρφωσης με τις εντολές της κυβέρνησης για τη συμμετοχή της στη λήψη αποφάσεων αναφορικά με περισσότερα θέματα λειτουργίας τους (μεταξύ άλλων σχετικά με την επιλογή φοιτητών και καθηγητών, τον καθορισμό του αντικειμένου της ύλης και την κατεύθυνση της έρευνας), η επιβολή κυρώσεων σε βάρος δικηγορικών εταιρειών που έχουν παράσχει νομική υποστήριξη ή εκπροσωπήσει πρόσωπα αντιπολιτευόμενα προς τον νυν Πρόεδρο των ΗΠΑ, η ανάκληση της άδειας παραμονής

(visa) και η απέλαση αλλοδαπών φοιτητών λόγω δημόσιας έκφρασης απόψεων σχετικά με το ζήτημα της Παλαιστίνης που δεν συμφωνούν με τις θέσεις της κυβέρνησης κ.α. Σε αντίθεση με τα παραδείγματα, στα οποία αναφέρθηκε ο κ. Vance για την Ευρώπη και τα οποία αφορούσαν κατά βάση στην εφαρμογή πράξεων της νομοθετικής εξουσίας ή την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων, τα παραπάνω μέτρα έχουν ληφθεί στις ΗΠΑ αποκλειστικά από την εκτελεστική εξουσία ή τους φορείς της. Τούτο σημαίνει ότι δεν πέρασαν, πριν επιβληθούν, τη βάση του κοινοβουλευτικού διαλόγου ή της δικαστικής κρίσης που αποτελεί σημαντική εγγύηση έναντι των αυθαίρετων παρεμβάσεων της πολιτείας στα ατομικά δικαιώματα. Πράγματι, σε πολλές από τις ανωτέρω περιπτώσεις το ζήτημα της νομιμότητας των κυρώσεων ήχθη, μετά την επιβολή τους, ενώπιον των δικαστηρίων των ΗΠΑ, σε πολιτειακό ή ομοσπονδιακό επίπεδο, κατόπιν προσφυγής των θιγομένων προσώπων που πέτυχαν την προσωρινή παύση της ισχύος τους.

Οι εξελίξεις αυτές στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης στις ΗΠΑ φαντάζουν εξωπραγματικές για τα σύγχρονα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ιδίως αν ληφθεί υπόψη η αντιμετώπιση των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και των μέσων ενημέρωσης από τον Αντιπρόεδρο και τον Πρόεδρο αντιστοίχως των ΗΠΑ. Ο κ. Vance έχει δηλώσει επανειλημμένως ότι τα πανεπιστήμια και οι καθηγητές τους είναι ο “εχθρός”, λόγω των θέσεων που κατά τον ίδιο υποστηρίζουν και αντίκεινται στις προσωπικές του αντιλήψεις. Ο αμερικανός Πρόεδρος έχει χαρακτηρίσει στο παρελθόν τα μέσα ενημέρωσης ως “εχθρούς του λαού” (“enemy of the people”) και ως διασπορείς ψευδών ειδήσεων (“fake news”), αναφερόμενος σε δημοσιεύματα που είναι επικριτικά ή θίγουν τον ίδιο. Η εκ μέρους των ανωτάτων εκπροσώπων της εκτελεστικής εξουσίας απαξιωτική και μειωτική αντιμετώπιση των πανεπιστημίων και των μέσων ενημέρωσης, κατεξοχήν κοιτίδων της ελεύθερης έκφρασης των ιδεών σε μία δημοκρατική κοινωνία, συνιστά ουσιαστική απόκλιση από τα ήθη των ευρωπαϊκών κοινωνιών, στη μεγάλη πλειοψηφία των οποίων θεωρείται αυτονόητη η επίδειξη στοιχειώδους σεβασμού από την πολιτεία απέναντι στους δύο αυτούς θεσμούς. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι αποτελούν, διαχρονικά, τους πρώτους στόχους κάθε αυταρχικής κυβέρνησης. Ο κρίσιμος για τη λειτουργία της δημοκρατίας ρόλος τους δεν είναι να ικανοποιούν ή να κολακεύουν τους φορείς της εξουσίας αλλά να τους ελέγχουν. Αυτός ο ρόλος αναδεικνύεται ακόμη περισσότερο ως αναντικατάστατος μέσα στο σημερινό περιβάλλον των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και της πλημμυρίδας των ειδήσεων και πληροφοριών που εμφανίζονται στο διαδίκτυο χωρίς οποιονδήποτε έλεγχο αξιοπιστίας και εγκυρότητας και που εκτρέφουν τις μάστιγες της παραπληροφόρησης, της συνωμοσιολογίας, του σπαδισμού και της αμφισβήτησης των δημοκρατικών θεσμών.

Συνοψίζοντας, η κριτική που διατυπώθηκε από τον κ. Vance σε σχέση με την ελευθερία του λόγου αγνοεί ή παραβλέπει τον τρόπο λειτουργίας του κράτους δικαίου στην Ευρώπη και την νομική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Από την άλλη μεριά, όσα συμβαίνουν εντός των ΗΠΑ ως προς το ζήτημα αυτό δημιουργούν εύλογες ανησυχίες σε κάθε δημοκρατικά σκεπτόμενο πολίτη και είναι πρωτοφανή για τα σύγχρονα ευρωπαϊκά δεδομένα. Οι μονόπλευρες και διχαστικές προσεγγίσεις που επιδιώκουν τελικά την αποκλειστική επικράτηση μόνο του “δικού μας” λόγου και τη δαιμονοποίηση του λόγου “των άλλων” ή τον εκφοβισμό τους, ώστε να τον εκφέρουν αυτολογοκρινόμενοι, δεν συμβιβάζονται με το ιδανικό μίας δημοκρατίας ελεύθερα σκεπτόμενων και διαλεγόμενων πολιτών.

(Συντομευμένη έκδοχή του άρθρου δημοσιεύθηκε
στο φύλλο της 29.5.2025 της ΕφΣυν)